

Kwakzalver in Beek erg succesvol in 1714

door Jan van Helvoirt

Een kwakzalver is iemand die de kwakzalverij uitoefent; het onbevoegd uitoefenen van de geneeskunst. Kwakzalvers zeggen zelf dat zij alternatieve geneeswijze toepassen. Zij bedienen zich van behandel- en/of onderzoeksmethoden, waarvan het nut niet echt wetenschappelijk is aangetoond. In de wet is exact omschreven welke handelingen door een bevoegd persoon mogen worden uitgevoerd. Doordat in de 19^e eeuw te veel onbevoegde actieve genezers gekomen waren en er ook bijna niet tegen werd opgetreden, werd in 1881 de ‘Vereniging tegen Kwakzalverij’ opgericht.

In 1969 waren er vijfhonderd alternatieve genezers actief. Enkele jaren geleden waren er volgens de Raad van de Volksgezondheid reeds vijfduizend actieve alternatieve genezers geregistreerd. Doch bij kwakzalvers denken we nog steeds allereerst aan vroegere duistere tijden.

Kwakzalver contra chirurgijn in 1669

In de 17^e en 18^e eeuw kreeg Hilvarenbeek regelmatig bezoek van een of andere kwakzalver: *een landlopend geneesmeester of geneesswetser*. Nog in 1870 werd Middelbeers bezocht door een koopman uit Weert. Hij vertelde in het openbaar dat hij geneesmiddelen bij zich had: boomwortels, stukken zalf, poeders en flessen met vocht gevuld. Ludovicus van de Zanden, een goedgelovige metselaar met geweldige kiespijn, kocht voor vijf cent *een dier wortelen*. Toch werd deze Hendrik Cremers op 7 februari vrijgesproken.¹

De ‘quack- of lapzalver’ was een praatjesmaker, een bedrieger die de mensen op marktplaatsen via tromgeroffel voor het lapje hield (lap=dwaas). Hij behandelde zowel dieren als mensen. Hij speelde dokter, apotheker en veearts, zonder hiervoor diploma’s te bezitten. Zo werd in 1615 Adriaan Servaes Schilders in Beek verdacht bevonden. Deze schoenmaker uit de Gelderstraat zou met toverspreuken ziek vee genezen hebben. Vaak werd ook een beroep gedaan op de plaatstelijke smid. In 1659 werd Esbekenaar Wilbort van den Nieuwenhuysen, hij was timmerman van beroep, bij een zieke koe geroepen. Hij beurde vier gulden, doordat hij de geïnfecteerde koe *met een quaet uijer* genas.²

Als mensen echt ziek waren, kon men natuurlijk ook op bedevaart gaan. Dat deed Margrieten, dochter van Jan Katerinsoen, in 1383. Op 16 september van dat jaar ging ze met haar ouders naar ’s-Hertogenbosch om te bidden tot de H. Maria. Ze was al drie jaar verlamd aan haar rechterbeen: *ende doen si die bedevaerd gheloeft hadden, doe wert terecht beter ende si genas temale*.³ Sommige vroedvrouwen meenden ook geneeskundige kwaliteiten te bezitten. In 1703 werd de 70 jarige Sycken Wijten bij de zieke dochter van Peter Nouwen geroepen. Maar dat was slechts een smoes om haar binnen te krijgen. Toen zij gearriveerd was werd zij behoorlijk toegetakeld door Wijten, omdat zij in zijn ogen een echte heks was.⁴

Op de Beekse weekmarkten lieten zich regelmatig kunstenaars van allerlei soort zien. Die charlatans (het Italiaanse ciarlatano betekent kwakzalver, goochelaar), wisten maar al te goed hoe ze het volk konden imponeren. Zelfs namen ze het soms op tegen de regerende chirurgijn. Zo verscheen op 3 maart 1669 *eenen seeckeren quacksalver ofte landtlooper* op het Beekse marktveld. Hij noemde zich zelf echter mr. Cornelis van Meurs en vol lof prees hij zijn kunsten en medicijnen aan. De reguliere chirurgijn mr. Johan van Campenhout werd door hem en plein publiek zelf uitgescholden voor kwakzalver! Deze gerespecteerde ‘schurruzijn’

¹ De Berse, 2001, jrg. 11 nr. 1 blz.9

² Adriaenssen, L.F.W. Non omnia possumus omnes. ‘s-Hertogenbosch 1988, blz. 198

³ Knippenberg, W.H.Th. Ziekten genezen en voorkomen, in: Nieuwsbrief nr. 7, 1984, blz.52

⁴ Hilvarenbeek R.A.H. R 208 f 94v, 9-6-1703

woonde reeds sinds 1659 in Beek, waarna hij in 1660 zijn praktijk uitoefende in herberg 'de Swaen' aan het marktveld. Hij werkte trouwens samen met zijn broer Michiel. Johan van Campenhout liet het er overigens niet bij zitten en reageerde furieus op de aantijgingen van die kwakzalver. Hij spande een procedure aan tegen de onverlaat, die niet eens in staat zou zijn een simpele bloedzweer te genezen.

Van Campenhout noemde de indringer in de Beekse medische wereld *enen Jan Potagie*. En de kwalificatie ging niet veel verder dan *enen infaemen ende schandaleusen buffoen*. Of onze chirurgijn de beledigingen naar hem toe echt te zwaar had aangetrokken is niet duidelijk. Het staat wel vast dat hij binnen een maand na het 'medische conflict' overleed. Zijn twee zonen Cornelis en Peter zouden later in Beek ook het beroep van chirurgijn uitoefenen.

Operateur geneest vier Bekenaren

In 1714 deed een andere kwakzalver Hilvarenbeek aan. Maar die had aanmerkelijk meer succes. Hij werd door de schepenen van Hilvarenbeek zelfs geprezen: *wegens syne uytgegeven paequette of medicijnen soo op den theater vercocht en uytgegeven aen ons geene clachten, maar ten contrarie loff en alle reputatie!* Hij kreeg zelfs een getuigschrift mee. Maar dat had hij dan ook wel verdiend.

Op 12 oktober 1714 arriveerde de 'operateur David Meens' in de vrijheid van Hilvarenbeek, alwaar hij *syne consten geexerceert hadde*. Liefst vier patiënten had deze reizende medicus genezen. Laten we hieronder die gevallen eens nader bezien.⁵

1. Het twee jaar oude kind van Jan Jan Daniels was geboren met *eenen hasenmont*. Binnen negen dagen was het zoontje *gesneden en genesen*, althans dat verklaarde de getuige wed. Jan Daniels, de grootmoeder van het kind.

2. Merten Goissen Peynenborch klaagde al 16 à 18 maanden over ademhalingsmoeilijkheden. Al geruime tijd had hij medicijnen gehaald bij de plaatselijke dokter en chirurgijn voor zijn *astma ofte specie van teringe*. Een van hen zal ongetwijfeld de chirurgijn Peter van Campenhout geweest zijn. De ander was Jacobus Glavimans, die de eerste dokter was die zich in Beek vestigde. Zij het echter op strikte voorwaarde dat hij gevrijwaard bleef van gemeentebedieningen en inkwartiering van soldaten. Zijn praktijk was o.a. in 'de Son' aan de markt gevestigd. Doch bij deze twee had Merten Peynenborch geen enkele baat gehad. Wel van de operateur, want binnen acht dagen had die hem volkomen genezen.

3. Merten Merten Sebrechts verklaarde voor de Beekse schepenen dat hij ook goede ervaringen met de operateur had gehad. Ruim twaalf jaar geleden had zijn zuster *een hartvanck* gekregen. De laatste tijd was zij gedurende wel een maand *met besloten lichaem sonder stoelganckt geweest*. Het eten dat zij probeerde in te nemen kwam steeds naar boven terug. En steeds weer kampte ze met *grote flaute en benauwtheit aent hert*. Maar met de medicijnen van de 'kwakzalver' was zuster zijn binnen elf dagen geheel hersteld.

4. Reeds acht à negen maanden had Cathalijn, weduwe Adriaen Dirick Peters, alle middelen aangewend om weer genezen te worden. Maar helaas: het hielp niet. De weduwe was *soo veel als blind!* Nadat ze naar de 'residentie-plaats' van de operateur geleid was, had ze zijn medicijnen ingenomen. Reeds na acht dagen was ze in zoverre genezen, dat zij *veele byzonder gelt specien volcomentlyc kende*.

Wonderdokter helpt brouwerszoon

Philibert Cauwenberg werd in Diessen geboren op 22 januari 1726. Zijn moeder was Catharina Beersmans, die aanvankelijk bier brouwde in Baarschot. Zijn vader was Diessenaar Albertus Cauwenberg die op het 'Paenhuis' brouwde. Zoon Philibert was in de eerste echt verbonden met Maria Catharina Bayens uit Diessen. Voor de tweede keer huwde hij met

⁵ Hilvarenbeek R.A.H. R 208 f 351, 12-10-1714

Paulina Timmermans uit Middelbeers. Uit het eerste huwelijk werd in 1767 zoon Albert geboren. Op 8 februari 1768 verklaarde vader Cauwenberg dat zijn zoontje van slechts 10 maanden oud door 'een wonderdokter' geholpen was. Het betrof Anthony Ernst Giessler, *oculist operateur en Med. Pract.* Hij had in het bijzijn van schepen Peeter van Winterooy de kleine Cauwenberg *van een dubbele wolfsmond gesneeden*. Het kind was wonderbaarlijk genezen en tijdens zijn verblijf in Diessen had de operateur nog *meer andere mensen gecureert*.⁶

Marten van Rooy kwam op 27 augustus 1735 met een wel erg speciaal verzoek bij de Beekse schepenen. Hij klaagde dat zijn rechterhand *soodanigh ontsteken is dat te dugten soude wesen, dat het vuur daar in sal komen*.⁷ Hij vroeg beleefd of op kosten van de armenkas bij hem zijn hand geamputeerd zou mogen worden. Na enig beraad werd besloten om 27 gulden uit te trekken voor de amputatie. In de periode van 1730 tot 1737 had men in Beek blijkbaar geen dorpschirurgijn. Daarom werd mr. Sebastiaan Rijken uit Tilburg ingeschakeld. Hij was overigens ook met een Beekse getrouwd en werd later alhier schepen. Hij zou ook Adriaan Hanegraef in Hilvarenbeek als chirurgijn opvolgen. De armenmeester Arnoldus Naeykens werd tevens opgedragen om voor de arme Van Rooy twee nieuwe hemden en een linnen broek te maken.

Een half jaar later stond de gehandicapte Marten van Rooy weer bij de gemeentebestuurders op de stoep.⁸ Hij klaagde dat hij echt niet de kost kon verdienen *als synde de ene hand afgeseth en de andere onbruikbaar*. Hij stelde zelf voor om gemeentebode te mogen worden. Hij zou dan 'bodepakjes en brieven' naar 's-Hertogenbosch brengen en de post weer mee terug oppikken. Besloten werd om hem *een gering tractementje* toe te kennen. Hij moest dan op maandag- en donderdagmorgen wel op tijd vertrekken, voordat de schepen naar Holland afgevoerd waren.

Geen hulp voor 'zinneloze vrouwen'

De knecht van molenaar Wilbert van Gijsel was zo geestesziek geworden dat hij voor enige tijd vastgezet moest worden. Verdere geneeskundige hulp kon men nergens krijgen. Zijn optreden ging gepaard met *uitermate boosheden, meestal raasende en niet anders als zinneloosen redenen voortbrengende*. Onlangs had hij nog een andere knecht met een bloot mes aangevallen. Ook Diessenaar Jan Trompenaars werd aan de ketting vastgelegd. Hij was innocent geworden en vormde een bedreiging voor de omwonenden. Bekenaar Gielis van der Poel was in 1798 'zonder verstand' geraakt en maakte in korte tijd enkele slachtoffers. Hij mepte Gielis Jonkers met een stuk hout tegen zijn hoofd, zodat het bloed eruit spoot. Jan Moonen moest het even later met een dikke staaf ontkennen. Maar hulp van een of andere geneesheer was er in die tijd nog niet bij.

Maria Anna was de dochter van de Diessense schoenmaker Jan van Nieuwkuik. In de zomer van 1803 kwam hij voor de schepenen verklaren dat zij enkele jaren geleden *wat logt van zinne heeft geweest*. De inwonende knecht wist zeker dat zij bevangen was geweest met krankzinnigheid. Haar oom Wouter verklaarde niet zeker te weten of zij tegenwoordig *wijs of zinneloos was*. Antonie van Spreeuwel gaf een duidelijke verklaring: haar krankzinnigheid was veroorzaakt *door een vrouwelijke ziekte*.⁹

Johan Vingerhoets uit de Westerwijk zocht hopeloos naar een oplossing voor zijn zinneloze vrouw. In 1804 ontmoette hij op Beekse kermis Jan Baptist Weymers, die zich uitgaf voor 'minderbroeder op het Meerzel klooster'. Hij kon zijn vrouw gedurende twee jaar genezen.

⁶ Hilvarenbeek R.A.H. R 211, f 65, 8-2-1768

⁷ Hilvarenbeek O.A.A. nr. 98, f 82

⁸ Hilvarenbeek O.A.A. nr. 98, f 99v, 17-5-1736

⁹ Hilvarenbeek R.A.H. R 213, f 72v

Vingerhoets had reeds 1 gulden betaald en 'de pater' zou...drie missen doen. Maar Vingerhoets liet zich verder niet gek maken en gaf de kwakzalver aan bij de schepenen.